

„Резултати од мониторинг на скриената економија во Северна Македонија во 2018 година со акцент на корупцијата“

Автори: Кристијан Алексовски и Кристијан Трајкоски, Центар за истражување и креирање политики

Скопје, 2019

Овој документ е подготвен од страна на Платформата на граѓански организации за борба против корупција со поддршка на американскиот народ преку Агенцијата на САД за меѓународен развој (УСАИД). Мислењата изразени во овој извештај им припаѓаат на авторите и не ги изразуваат ставовите на Агенцијата на САД за меѓународен развој или на Владата на Соединетите Американски Држави.

Содржина

1. Поим и дефинирање на корупцијата	3
2. Состојба на корупцијата и сивата економија во Северна Македонија и резултатите од истражувањето на Центарот за истражување и креирање политики	6
2.1. Мониторинг на сивата економија во Северна Македонија, 2018	6
Непријавена работа и скриена плата	6
Затајување данок	11
2.2 Корупција во Северна Македонија и намалена доверба во институциите	12
Поткуп за вработување	13
3. Заклучок	15
4. Препораки	16
5. Библиографија	18

1. Поим и дефинирање на корупцијата

Корупцијата претставува општествена појава која негативно се одразува врз благосостојбата на сите граѓани во една држава, воедно, се смета за најтежок облик на загрозување на демократијата и владеење на правото. Заради својот широк спектар на штетни ефекти, може да предизвика и појава на организиран криминал и закани за безбедноста на општествената заедница и државата. За разлика од општите криминални дејствија и нелегални активности, сузбивањето на корупцијата преку нејзино откривање, инкриминирање и гонење, претставува сложен процес, пред сè бидејќи е тешко да се изградат силни и одржливи механизми кога оние кои треба да ја сузбиваат корупцијата, всушност самите се корумпирани. Заради нејзината комплексност, секој граѓанин има законска и морална обврска да се бори против корупцијата, тоа значи дека не само што не треба да практикува коруптивни дејствија, туку треба и да пријави случаи на корупција доколку ги препознае.

Во современите општества, корупцијата е присутна во различен обем и во различни облици, независно од тоа дали зборуваме за демократски или авторитарен режим, развиена демократска земја или земја во развој. Таа како негативна општествена појава претставува значаен предизвик и горчелив проблем за сите држави. Широката примена на коруптивни активности негативно се одразува врз општествениот и економскиот развој на една земја и претставува пречка за воспоставување ефикасни институции и одржување високо ниво на доверба во нивната работа. Дополнително, во услови на високо ниво на корупција, на одредени лица им е отежнато остварувањето на загарантираните права и пристапот до јавните услуги. Со тоа, се нарушува принципот на еднаквост и еднакви можности за сите граѓани, бидејќи оние кои практикуваат да поткупуваат и да бидат поткупени, стекнуваат предност во однос на останатите. Може да се забележи дека доколку корупцијата не се контролира, таа прераснува во системски проблем (институционална или системска корупција), кој претставува закана за одржливиот економски раст и развој и зачувување на демократските вредности.

Во систем во кој се „толерира“ високо ниво на корупција, штетни последици трпи и пазарната економија. Пазарот не е компатибилен со практикување на коруптивни активности, бидејќи на тој начин е нарушен концептот на слободна конкуренција како основен принцип на пазарната економија. Врз приватниот сектор корупцијата има негативни ефекти преку насочување на јавните ресурси за непродуктивни активности со кои се одвраќаат иновациите кај деловните субјекти, како и претприемачките активности. Корупцијата има штетни влијанија и врз работењето на јавниот сектор, и тоа се манифестира преку донесување одлуки за распределба на јавните ресурси на штета на граѓаните, а со цел прибавување лична корист. Ова води и кон намалување на квалитетот на јавните услуги, вештините, стручноста и кредибилитетот на јавната служба.

Корупцијата ја отсликуваат неколку карактеристики и од неа корист можат да имаат најмалку две страни во еден неетички и нелегален однос, а штетата и последиците ги трпи пошироката општествена заедница (Аранѓеловиќ и Мартинова 2017). Практикувањето коруптивни дејствија подразбира тајност, со исклучок во определени случаи кога корупцијата е толку распространета што одредени моќници или тие кои се под нивна заштита не се трудат да ги сокријат своите нелегални активности. Обично, оние што практикуваат коруптивни методи се обидуваат да ги камуфлираат своите активности во некој облик на законска оправданост (Abjorensen 2014), избегнувајќи отворено прекршување на законот и наоѓање „дупки во законот“ за да се стекнат со лична корист.

За поимот корупција постојат многубројни дефиниции. На глобално ниво прашањето за утврдување широко прифатена дефиниција се чини дека недостига, бидејќи проблемот на нејзиното дефинирање е од идеолошко- политичка природа. Постои широко подрачје на односи во кои доаѓа до преземање оредени активности по коруптивен пат што тешко можат да се опфатат со единствена дефиниција. Оттука, наспроти нејзината присутност и актуелност, определувањето на самиот поим се соочува со видни тешкотии, така што не е достигнато рамниште на минимален теоретски консензус (Тупанчески и Михајлова 2011). Проблем при дефинирање на овој поим се јавува и поради тоа што секој граѓанин, политички систем и секоја политичка номенклатура во одредени историски периоди на свој начин ја дефинирале и сфаќале корупцијата, а тоа се случува и денес. Дополнително, во однос на корупцијата и нејзиното значење, често преовладува личното видување кај секој човек и неговата толеранција во однос на нејзиното практикување. Сепак, со или без точно определена дефиниција, корупцијата се споредува со слонот: тешко е да се опише, но генерално не е тешко да се препознае кога ќе се забележи (Abjorensen 2014). Најчесто поимот корупција се користи кога зборуваме за злоупотреба на јавните добра или моќ (службената положба), за незаконско стекнување лични придобивки. Транспаренси Интернешнл, поимот го дефинира како „злоупотреба на доверената моќ за лична корист“ (Transparency International: What is corruption? 2019). Општо земено, под поимот корупција се подразбираат нелегални практики (иако не секогаш) во кои лица или организации ги поткупуваат службениците кои се одговорни за издавање дозволи, лиценци или друг вид јавни услуги. Често, корупцијата може да претставува и избегнување на извршување казна за направена штета, прекршок или злоупотреба на доверените привилегии кои лицето ги има како носител на определена позиција.

Во однос на прашањето за поврзаноста меѓу корупцијата и сивата економија, истата е во фокусот на истражувањата од неодамна. Често се поставува прашањето дали ако има зголемен обем на корупција во едно општество ќе има и поголемо практикување на економски активности во рамки на скриената економија и обратно. Сива или скриена економија се однесува на економски активности и практики кои по својата природа се легални, односно некриминални, но не се пријавени кај надлежните власти. Како општествен феномен, сивата економија, исто како и корупцијата, во различен обем опстојува во сите држави, а тоа се должи

на нејзината издржлива природа и прилагодливост кон промените во политичкото, економското и правното опкружување. Сивата економија, сама по себе има негативно значење, но мора да се напоми дека на краток и среден рок, таа може да им помогне на општествата побрзо да заздрават од тешки економски кризи и драстични промени на економскиот систем од централно планска кон пазарна економија. Сепак, на среден и долг рок, практикувањето на сивата економија има штетни последици и ја загрозува социјалната заштита на работниците, ја зголемува нееднаквоста, создава нелојална конкуренција на пазарот и негативно влијае врз економската стабилност на една земја (Шурков 2018). Емпириските анализи покажуваат дека во определени земји кога постои раст на сивата економија, се забележува пад на степенот на корупција. Појаснувањата за оваа појава поаѓаат од тоа дека водењето бизнис и стекнување подобра корист надвор од формалната економија ги заобиколува корумпираните службеници, а со тоа се намалуваат можностите за барање на поткуп во замена за издавање определена дозвола, лиценца итн. Во една таква ситуација, се чини дека е подобро прво да се зајакнат институциите и чесното работење на службениците кои нема да вршат злоупотреба на својата позиција и моќ, па потоа да се работи на сеопфатно справување со сивата економија.

Од друга страна, во одредени земји се забележува дека сивата економија и корупцијата се комплементарни, во смисла дека кога се забележува пораст на сивата економија, истото се случува и со корупцијата. Тоа е случај кога одреден деловен субјект кој остварува значителен профит во рамки на сивата економија, е доволно моќен во општеството за да може да создаде услови за да ги поткупи службениците. На овој начин тој е мотивиран да продолжи со работа во рамки на непријавената економија и таму да остварува профит на штета на останатите деловни субјекти и државата. Дали корупцијата и сивата економија се комплементарни или субститути е прашање кое го испитуваат Аксел Дрегер и Фридрих Шнајдер (Dreher и Schneider 2006). Нивното истражување покажува дека тие се комплементарни во ниско развиените земји. Како причина за тоа наведуваат дека во овие земји многу често малите бизниси ги кријат своите приходи со цел да имаат економска оправданост за своето работење остварувајќи поголема „чиста“ добивка. Ова врши притисок и врз големите претпријатија. При контрола од надлежните институции, големите претпријатија би можеле полесно да бидат откриени и поради тоа меѓу деловните субјекти и службениците се развива однос на партнерство, односно од страна на оние кои работат надвор од формалната економија се исплаќаат награди и други поволности за службениците со цел да ги остават да работат, без да бидат контролирани. На овој начин корупцијата ја поттикнува сивата економија и обратно.

Во контекст на наведеното погоре, претпоставката дека корупцијата и сивата економија се комплементарни се чини како посоодветна за анализа на состојбата во Северна Македонија. Целта на овој полиси бриф е преку соодветен мониторинг на нивото на сива економија и трендот во изминатите години да се донесат препораки кои ќе придонесат во борбата против оваа појава, а со тоа индиректно и во борбата против корупцијата. Во продолжение презентирани е кратка анализа на состојбата со сивата економија во Северна Македонија, надолполнета со резултатите од теренското истражување (анкета) на Центарот за истражување и креирање политики (ЦИКП), спроведено во периодот ноември/декември 2018 година.

2. Состојба на корупцијата и сивата економија во Северна Македонија и резултатите од истражувањето на Центарот за истражување и креирање политики

2.1. Мониторинг на сивата економија во Северна Македонија, 2018

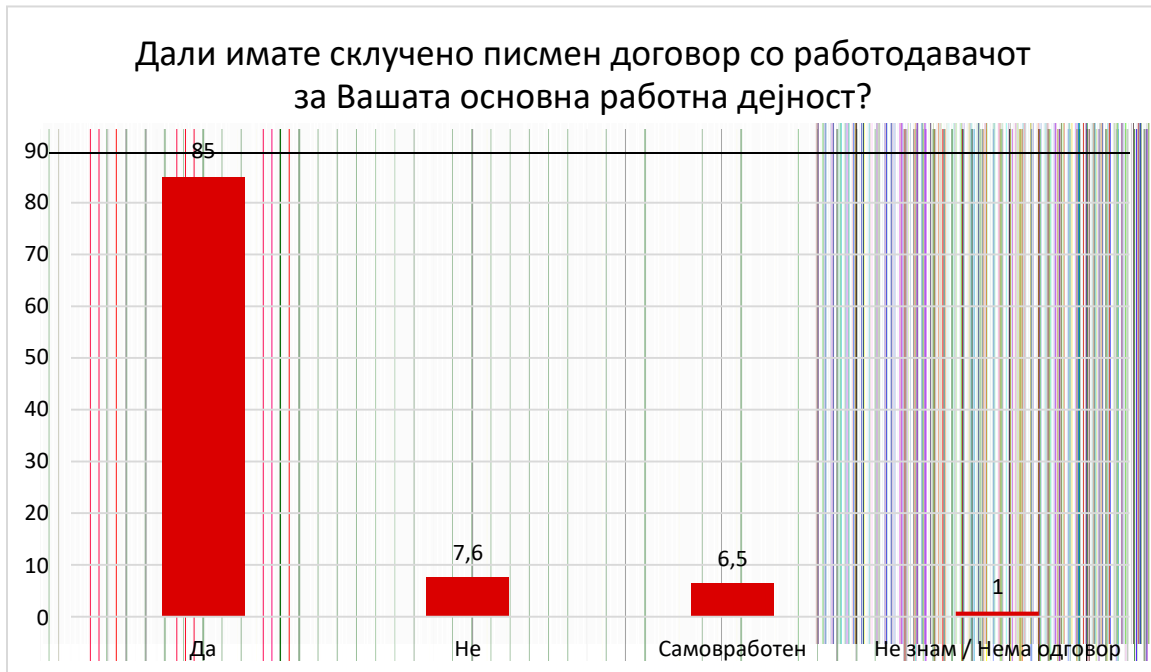
Анкетата на Центарот за истражување и креирање политики (ЦИКП) од 2018 година беше спроведена на репрезентативен примерок од 1.067 испитаници од страна на искусен тим на анкетари на ЦИКП. Од нив анкетата целосно ја пополнија 996 испитаници со што статистичката грешка во истражувањето е 3.1% со степен на доверба од 95%. Одговорите на испитаниците беа обработени со програмата SPSS и Stata.

Непријавена работа и скриена плата

Резултатите покажуваат дека најзначајниот и најотежнувачки индикатор кој се однесува на скриената економија во Северна Македонија е променливата и висока стапка на невработеност. Во 2018 година, согласно податоците на Државниот завод за статистика, стапката на невработеност изнесува 20.7%, иако таа бележи благо намалување, споредено со 2017 и 2016 година, кога стапката на невработеност изнесувала 22.4%, односно 22.5% (Аврамоска 2019). Високиот процент на долгорочна невработеност од 77.9%, укажува дека голем дел од невработените мора да се занимаваат со некоја скриена активност за да се стекнат средства кои ќе им овозможат основни услови за егзистенција. Непријавените работници веројатно се занимаваат со индустрии и услуги каде редовно се врши плаќање во готовина, вклучително и занаетчиските услуги, зелените пазари итн.

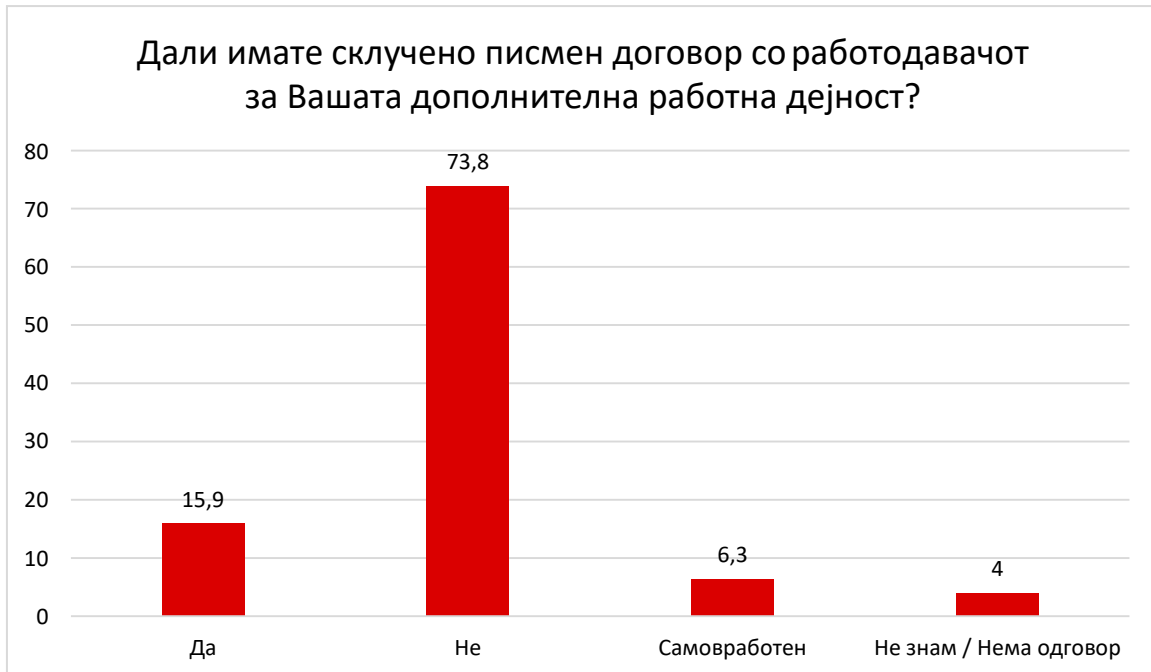
Во Северна Македонија, правата и обврските од работниот однос произлегуваат преку потпишување писмен договор за вработување меѓу работникот и работодавачот. Договорот за вработување претставува важен инструмент за правна заштита особено на работникот, кој покрај правната заштита преку договорот добива соодветно утврдена плата и покриени придонеси за социјално и здравствено осигурување. Немањето писмен договор за работа претставува извор

на несигурност за работникот и поттик за негово дополнително вклучување во различни скриени економски активности како што е непријавената работа. Од друга страна, практикувањето на непријавено вработување од страна на работодавачите, создава нелојална конкуренција на пазарот.

Графикон 1 - Теренска анкета на ЦИКП (2018)

Податоците прикажани во графиконот погоре, ни даваат јасна слика дека македонскиот работник кога се вработува најчесто склучува определен договор за работа за својата основна дејност, односно примарна работа. Сепак, 7.6% од македонските работници работат без договор за работа. Овој процент согласно истражувањето во 2016 година изнесувал 9%, додека во 2014 година 7%. На овие работници не им се исплаќаат социјалните и здравствените придонеси, ниту нивните права како работници се заштитени. Најчест облик на договор за работа склучен со работодавач за вршење основна работна дејност е стандардниот договор за вработување на неопределено време, односно со овој договор се вработени повеќе од 77% од македонските работници.

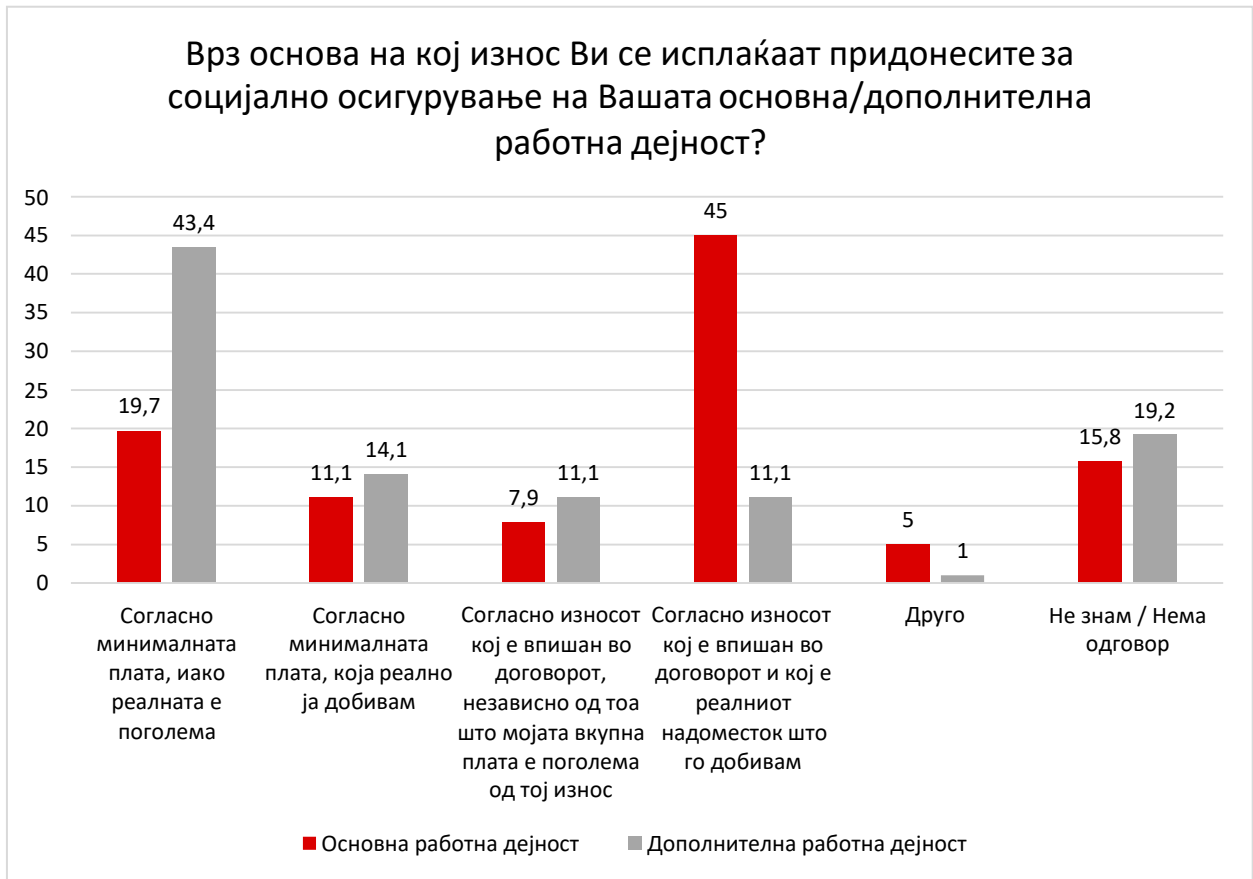
Графикон 2 - Теренска анкета на ЦИКП (2018)

Како што може да забележиме 85% од вработени лица за својата основна работна дејност имаат склучено писмен договор за вработување (види Графикон 1), што не е случај за лицата кои вршат дополнителна работна дејност. Огромно мнозинство од работници кои вршат дополнителна работна дејност, речиси 74%, со својот работодавач немаат склучено писмен договор за работа. Во случаите кога е склучен договор за работа, најчесто тоа се договори за дело, авторски договори, договори на определено време и други видови привремени договори за работа.

Графикон 3 - Теренска анкета на ЦИКП (2018)

Социјалните придонеси за дополнителната работна дејност не се исплаќаат за нешто повеќе од 38% од работниците, за исто толкав процент на работници кои вршат дополнителна работна дејност не се плаќа и здравствено осигурување. Работењето дополнителна дејност во Северна Македонија се карактеризира со пониско ниво на исплата на социјалните и здравствените придонеси. Дополнително, 52.5% од испитаниците се изјасниле дека не го пријавуваат приходот од дополнителната работна дејност, односно не плаќаат никаков персонален данок на доход. Само 37.4% од граѓаните велат дека за својата дополнителна дејност го пријавуваат и плаќаат персоналниот данок.

Графикон 4 - Теренска анкета на ЦИКП (2018)

Покрај ангажирањето на непријавени работници без формален договор за вработување, дополнително се забележува практикување на друг значаен облик на неформалност - скриените плати или плати во плик, односно исплаќање на плати кои реално се повисоки од оние износи кои се впишани во договорите. На 27.6% од вработени во Северна Македонија им се исплаќаат придонеси за социјално осигурување на износ на плата кој е помал од реално примената плата (види Графикон 4). Состојбата е уште повеќе загрижувачка кога работникот врши дополнителна дејност. Како што може да забележиме од податоците прикажани погоре на дури 54.5% од работниците кои вршат дополнителна работна дејност, придонесите не им се исплаќаат врз основа на платата која реално ја добиваат. На овој начин преку скриената плата, од овој усен договор „корист“ имаат двете страни: Работодавачот прави одредени заштеди со тоа што не плаќа придонеси за вистинскиот износ кој е повисок од минималната плата или фиктивно утврдената плата која се пријавува, а работникот „на рака“ добива повисока нето плата. Врз основа на проценка на нивото на сложување со различни изјави поврзани со скриената економија, забележавме дека повеќе од 18% од испитаниците сметаат дека би им било подобро доколку не би биле пријавени и би примале повисока плата, отколку да бидат формално пријавени работници и да примаат пониска плата. Може да забележиме дека за добар дел од работниците, моменталното ниво на задоволство со висината на платата е

многу поважно, отколку долгорочната сигурност, односно вработување со кое редовно се платени придонеси за здравствено и социјално осигурување. Вреди да се напоми дека 54% од испитаниците не се согласуваат со оваа изјава. Граѓаните имаат негативни перцепции за државното социјално и здравствено осигурување, што може да претставува поттик за тие да бидат склони кон неформални активности. За нешто повеќе од 49% од граѓаните, државното здравствено и социјално осигурување не обезбедуваат доволно чувство на сигурност за нив и за нивното домаќинство.

Затајување данок

Скриената економија се јавува во различни облици, со што се отежнува нејзината детекција и напорите таа да влезе во рамки на формалната економија, а во нашето истражување забележавме дека се затајува данок. Постојат различни начини за избегнување на плаќање на даноците, еден од нив е неиздавање фискални сметки или фактури. Согласно податоците, неиздавањето фискални сметки во Северна Македонија е далеку поголемо кај услугите, отколку кај продажбата на стоки. Најголемо неиздавање фискални сметки според испитаниците има кај акцизните стоки, односно алкохол и цигари, додека во најмалку случаи не им била издадена фискална сметка при купување храна и намирници. Храната и намирниците имаат најголема веројатност да бидат оданочени во однос на останатите стоки (види Графикон 5).

Графикон 5 - Теренска анкета на ЦИКП (2018)

Во однос на услугите, фискални сметки во Северна Македонија најретко се издаваат за поправки во домот, одржување на домаќинството, како и при ангажирање мајстор за поправка и ремонт на автомобили, апарати во домаќинството и слично. Висок процент на граѓани велат дека не добиле фискална сметка и за занаетчиски услуги (користење услуги на фризерии, кројачи, чевлари итн.). Фискални сметки најчесто се издаваат при користење на транспортните услуги (превоз, преселба, достава), но и при користење професионални услуги од страна на сметководители, архитекти, психолози. Истражувањето покажа дека македонските граѓани имаат високо ниво на толеранција на неформалноста, односно 14.4% велат дека неплаќањето даноци треба да се толерира во Северна Македонија, а 52.3% сметаат дека сивата економија претставува неминовен дел од секојдневниот живот.

2.2 Корупција во Северна Македонија и намалена доверба во институциите

Извештајот во рамки на деветтото издание на Глобалниот барометар на корупција, изготвен од страна на Транспаренси Интернешнл, јасно покажува дека поткупот е премногу честа појава во светски рамки, при што речиси еден на секои четири корисници на јавните услуги мора да плаќа поткуп секоја година (Pring, Global Corruption Barometer, People and Corruption: Citizens' voices from around the world 2017). Според истиот извештај, процентот на лица во Северна Македонија кои платиле поткуп кога дошле во контакт со јавна услуга во последната година се движи меѓу 10 и 15%, што ја става земјата во групата со Хрватска, Грција и Косово. Во оваа насока, во анкетата на ЦИКП од 2018, висок процент од македонските граѓани (65%) се согласни дека подмитувањето е однесување кое се толерира во Северна Македонија, што говори дека граѓаните немаат доверба во механизмите за контрола на корупцијата и воопшто во институциите (види Графикон 6).

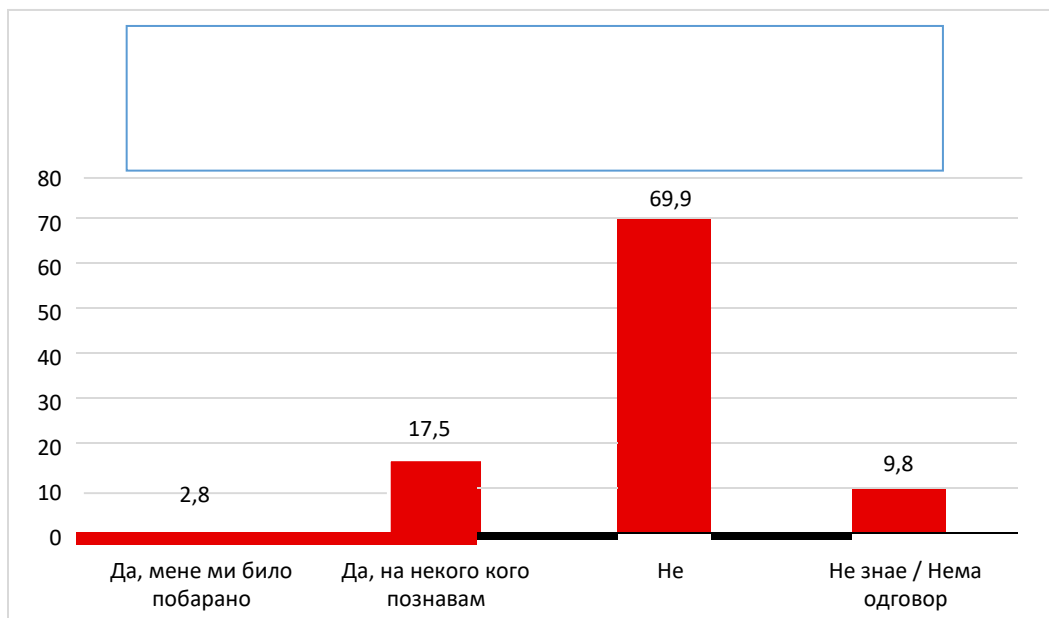
Графикон 6 - Теренска анкета на ЦИКП (2018)

Ова го потврдува и истражувањето на јавното мислење на Евробарометар од 2017 година, што покажува дека македонските граѓани имаат најмала доверба во правосудниот систем, полицијата, јавната администрација, владата, парламентот и во политичките партии. Поголем процент на доверба има Армијата и Европската Унија. Резултатите ни говорат дека само 23% од граѓаните имаат доверба во судството. За споредба, во Данска и Финска, граѓаните имаат најголема доверба во националното судство со 88%. Нешто повисока доверба македонските граѓани имаат во полицијата, односно 34%, додека 61% немаат доверба во внатрешните органи. Ова воедно претставува најнизок процент на доверба во полицијата од сите земји опфатени во истражувањето. Сличен процент на доверба како судството, ужива и Владата на Северна Македонија, односно 23% од граѓаните се изјасниле дека имаат доверба во извршната власт, додека 64% немаат доверба. Резултатите се слични и кога станува збор за довербата на граѓаните во парламентот (Евробарометар: Македонските граѓани не им веруваат на судството, полицијата и на партиите 2017). Причините за ниската доверба на македонските граѓани во институциите е тешко да се поврзат само со еден фактор, но злоупотребата на службената должност и високиот степен на корупција која се манифестира преку подмитување, непотизам, клиентелизам, проневера на пари, измама, политичка корупција и конфликт на интереси сигурно придонесуваат кон тоа.

Според индексот за перцепција на корупцијата на Транспаренси Интернешнл, сузбивањето на корупцијата во регионот не се одвива со посакуваната динамика (Transparency International, Corruption Perception Index 2018: Executive Summary 2019). Иако Северна Македонија бележи напредок во однос на рангирањето, сепак нема значаен напредок во однос на постигнатиот резултат. Од регионот, на листата од 180 држави, најдобро рангирана е Словенија, која е на 36 место, а најлоша е Албанија, која на оваа листа е на 99 место. Северна Македонија во светски рамки е рангирана на 93 место (резултат 37/100) и бележи подобрување од 14 места во однос на 2017 година. Резултатот пак, ни покажува дека земјата не успеала да го оствари ниту светскиот просек, дополнително регионот во кој се вбројува (Источна Европа и Централна Азија) е втор регион со најлош резултат.

Поткуп за вработување

Во контекст на горенаведеното, истражувањето на ЦИКП од 2018 година покажа дека на повеќе од 20% од граѓаните им бил побаран поткуп или познаваат некој на кого му било побарано да плати поткуп за да биде вработен/а (види Графикон 7). Испитаниците на кои им била побарано определена сума како поткуп за да бидат вработени или познаваат некој кој се соочил со слична ситуација велат дека најчесто сумите се многу високи, помеѓу 300.000 и 600.000 денари за вработување.

Графикон 7 - Теренска анкета на ЦИКП (2018)

3. Заклучок

Во Северна Македонија, непријавената работа е една од главните манифестации на скриената економија која ги засега сите граѓани кои доаѓаат од различни социо-економски средини и таа се случува со прекршување на одредбите од Законот за работните односи. Непријавената работа се карактеризира со бројни негативни ефекти кои можат да предизвикаат социјални тензии, нееднаквост и нерамномерни приходи, сè до корупција и криминални активности. Високата стапка на невработеност во Северна Македонија во последните две децении е една од најзначајните индикации за зголемувањето на скриените економски активности и практики. Имено, во 2018 година стапката на невработеност изнесува 20.7%, во 2008 година стапката на невработеност изнесува 33.8%, додека во 1998 година Северна Македонија бележи стапка на невработеност од 34.5%. Иако постои намалување, сè уште високата стапка јасно индицира дека постои значаен обем на непријавен труд. Резултатите од спроведената анкета на ЦИКП од крајот на 2018 година, покажуваат дека скриените плати исто така претставуваат еден од најголемите проблеми при што кај 27.6% од вработените во Северна Македонија реалната плата која се исплаќа е повисока од утврдената во договорот. Значаен процент од македонските граѓани немаат договор за работа, односно работат без да склучат писмен договор, што претставува законска обврска, и на тој начин не им се платени придонесите кои им следуваат од правно регулирано и пријавено вработување. Резултатите од анкетата на ЦИКП, исто така покажуваат дека проблемот со сивата економија се јавува и преку затајувањето на даноци, односно неиздавањето на фискални сметки при купување стоки и услуги, како и непријавување на приходите со цел да се избегне плаќање персонален данок.

Од приложеното може да забележиме дека во Северна Македонија, како земја во развој во која сè уште се чувствуваат последиците од економско-општествената транзиција, корупцијата и сивата економија се испреплетени и комплементарни. Во Северна Македонија граѓаните сметаат дека поткупот е однесување кое се толерира во државата, а сивата економија претставува неминовен дел од нивното секојдневие. Земјата не забележува особен прогрес во поглед на подобрување во борбата против корупцијата и во изминатиот период дури и по смената на власта, злоупотребата на службената позиција и моќ продолжува да се практикува. Корупцијата останува да биде главен проблем кој ја нарушува довербата во институциите, следствено на тоа граѓаните имаат помалку доверба во целиот систем и често сметаат дека не се во иста положба со оние кои се привилегирани да ја „купат“ својата предност. Ова ги поттикнува да ги „заобиколуваат“ правните норми со цел да остварат поголема лична материјална корист од своите економски активности, надвор од евиденција и контрола на јавните институции.

4. Препораки

- Владата потребно е да ги зајакне напорите за сузбивање на скриената економија и корупцијата преку подобра меѓусебна координација и соработка меѓу клучните министерства, како што се Министерството за труд и социјална политика, Министерството за финансии и Министерството за економија и надлежните институции од областа.
- Проблемот со скриената економија останува независно од промената на власта, заради тоа Собранието на Северна Македонија, заедно со претставниците од политичките партии треба да се стремат кон креирање долгорочни решенија, а не популистички мерки.
- Важни сојузници во сите влади во нивните напори да ја сузбијат скриената економија и корупцијата треба да бидат граѓанските организации, како и социјалните партнери. Се препорачува овие чинители неколку пати во текот на годината во координација со соодветното министерство да го следат напредокот во однос на ова прашање, но и да придонесат со нови идеи за подобрување на состојбите.
- Се препорачува даночно усогласување, бидејќи за дел од приватните сопственици и вработените лица како даночни обврзници, социјалното осигурување се перцепира како неисплатливо, а ова претставува значаен фактор за даночна евазија. Податоците од поранешните истражувања на ЦИКП покажуваат дека намалувањето на стапките за социјално осигурување може да го зголемат приходот преку повеќе уплати.
- Да се зголеми капацитетот на службата на Управата за јавни приходи за откривање на лицата кои затајуваат данок и службата која прибира долгови.
- Развој на нови ИТ системи за распределба на јавните ресурси и издавање дозволи или други вид јавни услуги со цел да се избегне влијанието на службеникот во однос на неговата пристрасност и можност за поткуп и корупција. Намалувањето на влијанието на човечкиот фактор при донесување на овие одлуки ќе значи и намалување на коруптивните дејствија.
- Воведување ригорозни мерки во облик на казни и забрани доколку службено лице ја злоупотреби својата моќ и положба за стекнување лична корист.
- Навремен поврат на ДДВ, преку зголемена институционална соработка и размена на податоци. Бизнис секторот дава сериозни забелешки дека повратот на ДДВ значително доцни, а во изминатите години се зголеми административниот и финансискиот товар врз компаниите, што може да претставува питтик тие да работат во рамки на неформалната економија.

- Потребно е подобрување на успешноста на програмите посветени на вработување лица од ранливи категории и долгорочно невработени лица преку нивна квалификација, доквалификација и преквалификација, во соработка со социјалните партнери и граѓанските организации. Дополнително потребно е да се развие начин, како оној кој веќе се практикуваше во Северна Македонија, за кофинансирање за ангажирање лица од овие категории во домашните претпријатија.
- Организирање обуки за претприемништво за претставниците од бизнисот и менаџерите за финансии и човечки ресурси со цел на бизнисите да им се овозможи притап до практични совети за придобивките од формализирање на своето работење и придржување кон даночните и трудовите закони.
- Подигнување на нивото на економска писменост и обука за штетните последици од корупцијата и сивата економија, односно запознавање на граѓаните со добрите и лошите економски практики, со цел да се подигне свеста за нивните обврски во општеството.

5. Библиографија

- Abjorensen, Norman. *Combating Corruption, Implications of the G20 Action Plan for the Asia-Pacific Region*. Уредил Akim Enomoto Anne Sahler. Tokyo: Konrad Adenauer-Stiftung, Japan Office, 2014.
- Dreher, Axel, и Friedrich G. Schneider. "Corruption and the Shadow Economy: An Empirical Analysis." *CESifo Working Paper Series No. 1653*, 2006: 42.
- Pring, Coralie. *Global Corruption Barometer, People and Corruption: Citizens' voices from around the world*. Report, Transparency International, Transparency International, 2017.
- Pring, Coralie. *Global Corruption Barometer, People and Corruption: Citizens' voices from around the world*. Report, Transparency International, Transparency International, 2017.
- Transparency International, Corruption Perception Index 2018: Executive Summary*. 2019. www.transparency.org (пристапено во Април 2019).
- Transparency International: What is corruption?* 2019. <https://www.transparency.org> (пристапено во Април 2019).
- Аврамоска, Даниела. *Активно население во Република Северна Македонија: Резултати од Анкетата за работна сила, 2018 година*. Соопштение, Државен завод за статистика, Скопје: Државен завод за статистика, 2019, 6.
- Аранѓеловиќ, Јасна Оровчанец, и Мартина Мартинова. *Прирачник за спречување на корупцијата во локалната самоуправа*. Скопје: Фондација Конрад Аденауер во Р. Македонија, Македонско здружение на млади правници, 2017.
- Еуробарометар: Македонските граѓани не им веруваат на судството, полицијата и на партиите*. 12 09 2017. <https://meta.mk> (пристапено во Април 2019).
- Тупанчески, Никола, и Вања Михајлова. *Водич за невладини организации за борба против корупцијата*. Скопје: Центар за граѓански комуникации, 2011.
- Шурков, Емил. *Мониторинг на скриената економија во Македонија, Албанија и Косово: трендови, политики и можности*. Скопје: Центар за истражување и креирање политики, 2018.